

[selectie uit] **Veroverde traditie. De poëtische opvattingen van S. Vestdijk**

Harry Bekkering

bron

Harry Bekkering, [selectie uit] *Veroverde traditie. De poëtische opvattingen van S. Vestdijk*. Martin Ros - De Herenpers - De Bezige Bij, Amsterdam 1989, p. 33-50, 487-489.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/bekk004vero01_01/colofon.htm

© 2005 dbnl / Harry Bekkering

De vaststelling van literatuuropvattingen

De tweede vraag luidde: *op welke wijze* stelt men Vestdijks opvattingen over poëzie vast? Boonstra (1979) merkt in de inleiding van haar artikel ‘Van waardeoordeel tot literatuuropvatting’ op, dat door voldoende waardeoordelen van een criticus op hun argumenten te bekijken het mogelijk is de literatuuropvatting van die criticus te reconstrueren. Zij baseert zich voor die argumenten op het bekende *Gids*-artikel van Mooij, ‘Problemen rondom literaire waardeoordelen’ (1973), die een zestal hoofdgroepen van regelmatig terugkerende argumenten onderscheidt. Ik noem ze kort: realistische of mimetische argumenten, emotivistische argumenten, morele argumenten, structurele argumenten, intentionele argumenten en ten slotte vernieuwingsargumenten. Aangezien zij Mooij's indeling onvoldoende acht voor haar doel, stelt zij een (gedeeltelijk) nieuw model op met behulp waarvan men argumenten voor literaire waardeoordelen systematisch in kan delen. Helaas (voor mij) beperkt zij zich daarbij tot de normen voor romans en verhalen. Het model heeft tot doel argumenten eenduidig te benoemen teneinde literaturopvattingen van afzonderlijke critici te reconstrueren op een manier, waarbij men in staat is deze literaturopvattingen onderling te vergelijken.

Haar ontwerp van een model gaat uit van Abrams' benadering van ‘critical theories’, zoals die blijkt uit zijn inleiding van *The mirror and the lamp* (1973). Abrams onderscheidt vier soorten theorieën over kunst: 1. mimetische theorieën; 2. pragmatische theorieën; 3. expressieve theorieën; 4. objectieve theorieën. Op basis van deze theorieën concludeert Boonstra dat men argumenten waarmee waardeoordelen over literatuur ondersteund worden, op dezelfde wijze zou

kunnen indelen. Men krijgt dan de volgende hoofdcategorieën: 1. argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de (waarneembare en ideële) werkelijkheid; 2. argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de lezer; 3. argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot de auteur; 4. argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld als autonoom geheel. Passen deze argumenten keurig in het schema van Abrams, Boonstra voegt er nog een vijfde soort aan toe om recht te doen aan alle aspecten van een literatuuropvatting: argumenten waarbij het literaire werk wordt beoordeeld in relatie tot andere literaire werken. Vervolgens brengt zij binnen deze hoofdcategorieën nog diverse subcategorieën aan, die ik verder buiten beschouwing laat.

Om de praktische waarde van het geschetste model aan te tonen heeft zij de literaturopvattingen gereconstrueerd van vijf critici, van wie de gemeenschappelijke factor was dat zij rond 1914 een recensie geschreven hebben over *Willem Mertens' levensspiegel* van J. van Oudshoorn, en vijf recensies die niet lang ervoor en vijf die niet lang erna verschenen in hetzelfde tijdschrift. Deze critici zijn Willem Kloos, Gerard van Eckeren, Herman Robbers, G.F. Haspels en J.L. Walch (resp. in: *De Nieuwe Gids*, *Den Gulden Winckel*, *Elseviers Geïllustreerd Maandschrift*, *Onze Eeuw*, *Groot Nederland*). Haar onderzoek bestond eruit, dat zij eerst de normsystemen ten aanzien van romans en verhalen van genoemde critici reconstrueerde op basis van tien recensies per criticus, daarna de gereconstrueerde literaturopvattingen toetste aan een elfde recensie, namelijk die over *Willem Mertens' levensspiegel*. Vervolgens vergeleek zij de getoetste literaturopvattingen onderling en evalueerde zij de bruikbaarheid van het model op basis van haar eigen ervaringen. De exacte praktijk zag er zo uit: van de critici van wie zij de literaturopvattingen wilde reconstrueren, analyseerde zij, zoals gezegd, tien recen-

sies op argumenten voor waardeoordelen. Dat wil zeggen, dat zij die tekstgedeelten opzocht, die de essentie van de gebruikte argumenten bevatten, en vervolgens deze argumenten onderbracht in een van de subcategorieën. Boonstra tekent daarbij aan, dat het in de praktijk vaak moeilijk bleek de recensies terug te brengen tot een waardeoordeel en de argumenten waarmee dit ondersteund wordt. Het bleek nodig - verrassende uitspraak - de recensies grondig te lezen om de argumenten eruit te halen en ten tweede de gebruikte argumenten zorgvuldig(!) te interpreteren om de opvattingen te achterhalen die erachter schuilgingen. Vaak bleek de formulering van de criticus er de oorzaak van dat niet direct te beslissen was in welke subcategorie een argument ingedeeld moest worden. Soms ook was een argument niet of moeilijk in een categorie onder te brengen. Omdat dit laatste zo weinig voorkwam, was dit voor haar geen reden om een nieuwe subcategorie in te voeren. Het model moest handzaam blijven, en dus moest het aantal subcategorieën zo klein mogelijk gehouden worden.

Wat het model uiteindelijk opleverde was dit: Kloos werd net als Haspels en Van Eckeren 'ingedeeld' bij de hoofdcategorie 'tekst-werkelijkheid' met het accent op de eis van afspiegeling, al moet Boonstra toegeven dat ieder van hen literatuur toch vanuit een andere achtergrond benadert: 'Bij Haspels zijn de eisen die hij stelt ondergeschikt aan de didactische functie die hij aan literatuur toekent, terwijl de eisen van Van Eckeren gezien moeten worden in het licht van de symbolische waarde die literatuur volgens hem heeft: in het juiste evenwicht tussen idealisme en realisme ligt de schoonheid van literatuur, stijl en compositie moeten zorgen voor de harmonieuze en consistente vorm, waarin de Idee op realistische wijze gepresenteerd dient te worden. Bij Kloos staan de eisen die hij aan de literatuur stelt in dienst van de opvatting dat de lezer de spontane indrukken van de auteur moet

kunnen herbeleven.’ (Boonstra 1979, p. 252) In hoeverre deze opmerkingen als juist bestempeld kunnen worden, laat ik uiteraard buiten beschouwing.

Er is een aantal redenen, waarom ik de methode-Boonstra niet tot de mijne wil maken. In de eerste plaats beperkt zij zich tot de normen voor romans en verhalen, en het is maar zeer de vraag of haar model even goed toepasbaar is als het om poëzie-opvattingen gaat; in het bijzonder de eerste categorie, realistische of mimetische argumenten, - bij verhalen en romans juist een van de belangrijkste - lijkt bij de argumentatie inzake poëzie nauwelijks van waarde. Dit blijkt ook uit de hierna nog te noemen werkwijze van Sötemann en Van den Akker. Weliswaar gaan ook zij in hun onderzoek naar versexterne poetica's uit van de inzichten van Abrams, maar in feite betrekken zij slechts de ‘expressieve’ en de ‘autonomistische’ poetica in hun beschouwingen, de ‘mimetische’ en de ‘pragmatische’ komen in het geheel niet ter sprake. In de tweede plaats wekt de voorgestelde indeling in hoofd- en subcategorieën in hoge mate de indruk, dat een gereconstrueerde literatuuropvatting eruit zou zien als een *statistiek* van de meest voorkomende soorten argumenten. De leesbaarheid van deze studie zou er in elk geval niet door verhoogd worden. Ook lijdt haar model aan het gebrek, dat het a-historisch is. Men neme bijvoorbeeld het door haar gesignaleerde afspiegelingsargument (een subcategorie van de mimetische categorie) dat omschreven wordt als ‘een boek is goed als het de realiteit goed weergeeft’. Praamstra stelt terecht dat als dit argument voorkomt bij zowel Conrad Busken Huet als Menno ter Braak, wat zegt een dergelijke constatering, in aanmerking genomen dat ‘realiteit’ voor de eerste iets heel anders betekent dan voor de tweede? Het waarderen van de weergave van de realiteit in het midden van de negentiende eeuw gebeurt tegen een heel andere achtergrond dan omstreeks 1930, als het naturalisme overal zijn sporen heeft achtergelaten.⁷

Bovendien lijkt het model eerder geschikt voor een *klein* corpus teksten van een geringe omvang, waarbij het nog mogelijk is het overzicht in het bos van argumenten te behouden, dan voor teksten van een iets langere adem. Het model zou de te onderzoeken teksten overwoekeren, de oorspronkelijke teksten zouden als het ware in het model verdwijnen.

Soortgelijke bezwaren kunnen aangevoerd worden tegen de werkwijze van Praamstra in 'De analyse van kritieken' (1984). Ook Praamstra is van mening, dat, doordat de literaire criticus een middenpositie (tussen auteur en lezer) inneemt, hij vaak gedwongen is voor een bepaalde periode of stroming meer expliciet te formuleren dan de auteurs, die deze opvatting zijn toegedaan, zelf doen. In die zin is hij, met de schrijvers van poëtische geschriften, de woordvoerder van een literaire gemeenschap.⁸ Vandaar ook de grote belangstelling, vooral het laatste decennium, voor de uitspraken over literatuur in literaire kritieken en voor de argumentatie waarmee een criticus probeert zijn waardeoordeel aannemelijk te maken, want op grond daarvan, zegt ook Praamstra, is het mogelijk de door hem aangehangen literatuuropvatting te reconstrueren. Als omissie in het model van Boonstra ziet hij het ontbreken van de vraag naar de opvattingen van de criticus over de aard en functie van de literaire kritiek. De eveneens belangwekkende, meer algemene uitspraken over literatuur en de literaire kritiek vinden in haar model geen onderdak. De ervaring, door hem opgedaan bij de analyse van het kritisch werk van Busken Huet, leerde hem, dat juist deze meer algemene uitspraken veel informatie geven over diens literatuuropvatting en, in elk geval, over diens denkbeelden over de literaire kritiek.

Hij beschouwt een kritiek als een verzameling uitspraken die in verschillende soorten ingedeeld kunnen worden, en voegt daar in een noot aan toe, dat er niet alleen sprake is van verschillende soorten uitspraken in een kritiek, maar dat ook

elke kritiek een eigen opbouw, een eigen net van relaties tussen de verschillende soorten uitspraken kent. Die opbouw moet ook aandacht krijgen bij de analyse van kritieken; iets, waarop ik hiervoor reeds wees in mijn opmerkingen over de structurele opzet van een essay. Bij het onderscheiden van deze verschillende soorten uitspraken in een literaire kritiek heeft Praamstra zich laten inspireren door de studies van Slawinski (1975), Wienold (1976) en Aschenbrenner (1974). Hun over het algemeen beschouwende opmerkingen over de literaire kritiek heeft hij verwerkt in een samenvattend geheel, dat meer op de praktijk van het analyseren van kritieken is afgestemd.

Zijn indeling ziet er, globaal, als volgt uit. In de eerste plaats kan er ten aanzien van diverse uitspraken onderscheid gemaakt worden tussen uitspraken die wél en uitspraken die níet direct betrekking hebben op het behandelde literaire onderwerp. De laatste categorie verdeelt hij dan in drie subcategorieën: *lege* (een wat curieus adjectief overigens, want écht leeg zijn die uitspraken natuurlijk niet) uitspraken, die noch met het besproken onderwerp, noch met de literatuur of de kritiek in het algemeen iets van doen hebben; *postulatieve* uitspraken, waarbij het literaire onderwerp eerder aanleiding is voor de criticus om literaire verlangens te uiten en eisen te stellen. Hij kan bijvoorbeeld kritiek geven op het literaire klimaat van zijn tijd, op het leespubliek. Soms kan een criticus zo ver gaan, dat hij de verleiding niet weerstaat om een eigen programma voor de literatuur te ontvouwen. Als derde subcategorie vermeldt hij *metakritische* uitspraken, waarbij eveneens het onderwerp slechts aanleiding voor de criticus is om eigen ideeën naar voren te brengen. Alleen gaat het in dit laatste geval om uitspraken die de kritiek zelf betreffen: de eigen regels, middelen en taak worden onder de loep genomen. Het is duidelijk dat juist deze uitspraken de voornaamste bron van informatie vormen bij het achterhalen van

de opvattingen van een criticus over de aard en functie van de kritiek.

De directe uitspraken worden ook onderverdeeld in drieën: *descriptieve* uitspraken, die verwijzen naar de inhoud van een literair werk, vaak biografische gegevens over de auteur of historische feiten betreffende het onderwerp bevatten. Deze descriptieve uitspraken hebben met ‘lege’ uitspraken gemeen, dat ze geen informatie geven over de literair-kritische opvattingen van de auteur; *interpreterende* uitspraken, naar aanleiding waarvan Praamstra - ten overvloede - opmerkt, dat het niet altijd duidelijk is, waar de descriptieve uitspraak ophoudt en de interpreterende begint. Achter het verslag van de inhoud blijft immers altijd de lezer zichtbaar. Échte interpreterende uitspraken zijn slechts op hun waarde te schatten, naarmate ze meer inzicht geven in het werk. Voor de analyse van het kritisch werk zijn ze in zoverre van belang, dat de waarde - Praamstra gebruikt hier het ietwat vreemde woord ‘effectiviteit’ - van een interpretatie zichtbaar maakt of de criticus een goed of een slecht lezer is. In het laatste geval is zijn evaluatie van het gelezene weinig betrouwbaar; *evaluerende* uitspraken, die gekenmerkt worden door hun oordelende/waarderende functie. Zij bevatten de literaire waardeoordelen en (eventueel) de argumenten waarmee deze oordelen worden gemotiveerd.

Hoewel ik geen van beide ‘modellen’ in zijn geheel wens over te nemen om redenen hierboven genoemd, heb ik ze hier toch naar voren gebracht, omdat ze wel categorieën bevatten, die in mijn analyse een rol, ofschoon een minder dominante, zullen spelen. Maar het onderzoek naar literatuur- c.q. poëzie-opvattingen is naar mijn mening weinig gebaat bij een model dat rekening houdt met alle details en nuanceringen; het gaat erom te laten zien waar een schrijver/dichter in zijn standpunten de hoofdaccenten legt. Wanneer ik bijvoorbeeld in de loop van deze studie begrippen als een ‘expressie-

ve' of 'autonome' poetica hanteer, dan wil dat zeggen dat in de uitspraken vooral de nadruk gelegd wordt op de persoonlijkheid van de dichter respectievelijk op de autonomie van het literaire werk.⁹ Daarom baseer ik me liever op de werkwijze, zoals die, in het voetspoor van Sötemann¹⁰, is toegepast in de dissertatie van Van den Akker (1985), omdat zo de kans minder groot is, dat Vestdijks teksten achter of in een model verdwijnen. Terecht stelt Goedegebuure (1986), dat Van den Akker impliciet een model presenteert voor verder poëticaal onderzoek, al is 'model' misschien een iets te groot woord in dit verband, juist in vergelijking met wat ik hiervoor over Boonstra en Praamstra heb opgemerkt. Eerst en vooral heb ik tot nu toe laten zien wát en wáárom ik iets níet doe. Deze studie zal het bewijs moeten leveren dat de weg die ik gevolgd heb voor het onderzoek naar de poëticale opvattingen van één auteur, te verkiezen is boven een meer op details gericht onderzoek.

Een enkel woord over de term 'poëtica', waarbij ik me baseer op de dissertatie van Van den Akker. De inhoud van het begrip 'poetica' heeft historisch gesproken verandering ondergaan. Zij heeft niet langer betrekking op de concrete geschriften, waarin de regels van de poetica staan opgetekend, maar op, zoals Sötemann het op verschillende plaatsen heeft geformuleerd, 'het geheel van opvattingen van een auteur (of groep van auteurs) over literatuur, blijkend uit uitspraken gedaan in en buiten het literaire werk'. Deze omschrijving vindt men ook in de Duits-, Engels- en Franstalige literatuur¹¹ en is vooral de laatste twee decennia volledig aanvaard binnen de Neerlandistiek.¹² Terecht merkt Van den Akker op, dat negentiende- en twintigste-eeuwse auteurs hun uitspraken veelal niet op een systematische wijze presenteren, wat tot gevolg heeft dat het aan de onderzoeker is om een ordening aan te brengen, verbanden te leggen, conclusies te trekken. En ondanks het feit dat Vestdijk op deze algemene regel tot op

zekere hoogte een uitzondering genoemd kan worden - *De glanzende kiemcel* en *Albert Verwey en de Idee* kan enige systematiek niet ontzegd worden -, blijft de positie van de onderzoeker een grote rol spelen en kent het poetica-onderzoek in belangrijke mate interpretatieve momenten. Dit dient gezegd, omdat in bepaalde literatuurwetenschappelijke kringen nog wel eens beweerd wil worden, dat onderzoek naar literatuuropvattingen wetenschappelijker zou zijn, meer recht zou doen aan de eisen van wat in strikte zin wetenschap genoemd wordt dan het interpreteren van literaire teksten. Oversteegen presenteert zijn *Vorm of Vent* als een descriptieve studie: ‘Het wil een *beschrijving* zijn van de belangrijkste schrijvers-standpunten betreffende de vragen: wat is literatuur, en wat wil de kritiek. (...). Niet mijn, of onze, denkbeelden staan in het middelpunt van het onderzoek, maar die van de besproken auteurs, ook als dat wetenschappelijk gesproken niet meer dan mythen zouden zijn. In dat opzicht is dit boek dus historisch-descriptief.’ (Oversteegen 1970², p. 6) En ook in *Beperkingen* stelt hij dat ‘een L(iteratuur) O(pvatting) niet “is”. Het blijft onze beschrijving van andermans standpunten, zij het uiteraard op basis van uitlatingen van die ander.’ (Oversteegen 1982, p. 54) Zijn definitie van het begrip ‘literatuur-opvatting’ wijst in dezelfde richting: ‘Een LO is de beschrijving van de denkbeelden van een (groep) auteur(s) of een (groep) lezer(s) omtrent aard en functie van de literatuur, uitgebreid met een beschrijving van de strategieën als deze een programmatisch karakter hebben.’ (o.c., p. 66) Ook Oversteegen acht het interpretatieve moment dus wel degelijk aanwezig in de beschrijving van literatuuropvattingen (‘onze beschrijving’), hoewel hij het woord ‘interpreteren’ in zijn definitie vermijdt.¹³ Men interpreteert altijd, al was het alleen maar door de *selectie*, die men in de beschrijving van literatuuropvattingen toepast.

En er is nog iets: literatuuropvattingen destilleert men veel-

al uit essays, opstellen óver literaire teksten van anderen, in het geval van Vestdijk over Dickinson, Robinson, Valéry, Nerval en Rilke. De in sommige literatuurwetenschappelijke kringen voorgestane claim, dat interpretaties buiten het bereik van hun domein vallen, zegt Bronzwaer (1986), is in hermeneutisch opzicht naïef. Interpretaties - want zo mag men Vestdijks essays toch beschouwen - zijn niet observeerbaar zónder interpretatie. De voorstelling van zaken, waarbij de literatuurwetenschap tekstinterpretaties beschouwt als 'data' schiet te kort, als zij niet toegeeft, dat interpretaties intentionele betekenisverklaringen zijn, die zelf interpretatie behoeven. Een diplomatieke omschrijving van de aard van mijn onderzoek zou dus moeten zijn: een *descriptief-interpretatieve* studie. Dit heeft onder meer tot gevolg, dat er in dit boek veel geciteerd zal worden, niet alleen omdat het mij zinloos voorkomt om in eigen woorden na te vertellen, wat Vestdijk zelf weloverwogen heeft opgeschreven, maar niet minder omdat de wijze van formuleren een niet weg te cijferen factor in de standpuntbepaling is. Bovendien: juist in het *essay* is de formulering van belang, omdat de vorm maar al te vaak het bewijs is voor de juistheid van de inhoud.

Terug naar het begrip 'poetica'. Er kan, zoals gezegd, een onderscheid gemaakt worden tussen poetica in engere zin (handboek of leerboek voor poëzie) en poetica in ruimere zin, waarbij het gaat om het geheel van literatuuropvattingen, zoals dat blijkt uit de poetica in engere zin (*De glanzende kiemcel* bijvoorbeeld) of de verspreide uitspraken van een auteur (de essays in *Lier en Lancet*). In het eerste geval is dus sprake van een *prescriptieve* poetica - een dergelijk adjectief is overigens slechts in geringe mate toepasbaar op *De glanzende kiemcel* -, in het tweede geval niet. Maar is dit helemaal zo? Men dient te bedenken - en deze studie zal daar tot op zekere hoogte ook het bewijs voor leveren -, dat een auteur zijn eigen literatuur- of poëzieconceptie vaak als de ware zal zien

en, ook al wordt dat niet *expressis verbis* gezegd, deze aan anderen voor wil schrijven. Een poëzie-opvatting impliceert een *norm*. Maar zelfs zonder dat een auteur die opzet heeft, kan zijn poetica een prescriptieve rol gaan vervullen. Van den Akker wijst in dit verband op de groep, die zich in het tijdschrift *De Beweging* rond Verwey schaarde en in sterke mate vanuit diens poëzieconceptie werkte (o.c., p. 12).

Poëticaal betekent dus in eerste instantie ‘de opvattingen betreffende literatuur’. In principe kan het begrip slaan op alle vormen van literatuur en op alle genres. Zo zou men bijvoorbeeld bij Kouwenaar en Nijhoff van een poëzie-poetica kunnen spreken, bij Claus en Mulisch van een romanpoetica. Zelfs bij een auteur, die zich hoofdzakelijk beschouwend over literatuur heeft uitgelaten, is poëticaal onderzoek niet van zin ontbloeit, zoals in het geval van Ter Braak of van hedendaagse critici als Carel Peeters en Jaap Goedegebuure. Het is zelfs mogelijk het begrip te hanteren bij literatuurwetenschappelijke theorieën: aan de publikaties van Jakobson ligt evenzeer een poetica ten grondslag, zij is verbonden met een *type* poëzie. ‘Zonder moeite herkennen wij (daarin) de uitgangspunten van de deautomatisering en de autonome structurering, die bepalend zijn voor de Russisch-Futuristische en Konstruktivistische literaire intenties’, zegt Oversteegen (1982, p. 52). Wanneer ik echter in het vervolg van deze studie ‘over de poetica van Vestdijk’ spreek, dan heb ik het oog op ‘de opvattingen over poëzie van Vestdijk’.

Dit boek handelt dus over de versexterne poetica van één auteur.¹⁴ Maar alvorens tot de beschrijving en interpretatie daarvan over te gaan, wil ik nog enkele woorden wijden aan het belang van een dergelijk onderzoek en aan de teksten, het materiaal, waarop mijn beschrijving en interpretatie is gebaseerd.

Eindnoten:

- 7 Cf. Praamstra 1984, p. 248, die terecht opmerkt, dat er op Boonstra's claim van volledigheid wel het een en ander valt af te dingen. Als voorbeeld van een niet door haar opgevoerde zesde hoofdcategorie noemt hij argumenten, waarbij het literaire werk beoordeeld wordt in relatie tot de beeldende kunst.
- 8 Cf. Oversteegen 1982, p. 225: ‘De normerende instantie voor literairheidsvragen is niet de wetenschap maar de literaire gemeenschap, en de woordvoerders daarvan: literaire critici en schrijvers van poëtikale geschriften.’
- 9 Beide auteurs verwijzen voor hun model naar het werk van Abrams. Hun modellen zijn, zoals gezegd, zeer gedetailleerd, waardoor ze naar mijn oordeel een te beperkte gebruiksmogelijkheid bieden. Iets waar dezelfde Abrams ook al op wijst: ‘It would be possible, of course, to devise more complex methods of analysis which, even in a preliminary classification, would make more subtle distinctions. By multiplying differentiae, however, we sharpen our capacity to discriminate at the expense both of easy manageability and the ability to make broad initial generalizations.’ (Abrams 1973, p. 7)
- 10 Ik heb hier het oog op een zevental artikelen van Sötemann, die zijn opgenomen in de bij zijn afscheid als hoogleraar gepubliceerde bundel *Over poetica en poëzie* (1985). Voor de oorspronkelijke verschijningsdata van de artikelen verwijs ik naar die bundel (p. 15).
- 11 Ik verwijs hier in navolging van Van den Akker naar het werk van Goth (1981), Stead (1977) en Hytier (1953).
- 12 Vooral Sötemann is hiervan de wegbereider geweest; zie noot 10.
- 13 Al valt er wellicht op zijn uitwerking van het begrip ‘literatuuropvatting’ nog wel het een en ander aan te merken. Cf. Mooij 1983: ‘Hinderlijker is wat er (...) met het begrip

literatuuropvatting gebeurt. Was dit (...) voorlopig omschreven als “het geheel van denkbeelden van een persoon of een groep personen over aard en functie van de literatuur” (...), in hfdst. II wordt dit, en nu niet meer voorlopig maar definitief, de *beschrijving* van die denkbeelden. (...). De bedoeling is wel duidelijk, maar de uitwerking ongelukkig. O. realiseert zich dat men literatuuropvattingen (...) op verschillende manieren kan omschrijven. Kiest men echter een beschrijving zèlf als definiens, dan komt alles op z'n kop te staan. Want in het betoog blijft de LO natuurlijk voorspelbaar datgene waarvan de beschrijving een beschrijving is.’ (p. 551)

- 14 Voor een uitleg van de diverse te onderscheiden poetica's verwijs ik naar Van den Akker, p. 14 e.v. Van den Akker spreekt zelfs nog van een ‘impliciete versexterne poetica’, een begrip dat hij noodzakelijk acht, omdat niet alles wat onder de versexterne poetica ressorteert, door de dichter wordt geëxpliciteerd. Waarom niet? Van den Akker: ‘de onderzoeker heeft tot taak verbanden te leggen die in het materiaal zèlf veelal niet gegeven zijn. Hij zal bovendien rekening moeten houden met het feit dat een dichter lang niet àl zijn poëzieopvattingen ter sprake brengt: sommige daarvan kunnen binnen de bestaande literaire kritische situatie bijvoorbeeld als te controversieel worden ervaren, terwijl andere zó vanzelfsprekend zijn geworden dat vermelding ervan overbodig lijkt of zelfs niet in overweging zal worden genomen. Slechts sporadisch stelt Nijhoff - en met hem vele andere dichter-critici (waaronder ook Vestdijk, H.B.) - aan poëzie de eis van oorspronkelijkheid, zonder dat dat wil zeggen dat hij daaraan weinig of geen belang zou hechten.’ (o.c., p. 25)

De waarde van de te onderzoeken teksten

Terecht merkt Van den Akker op, dat het belang van poëtische uitspraken voor de literair-historische situatie en de ontwikkeling daarvan moeilijk overschat kan worden. Ze zijn van grote invloed geweest op het beeld, dat dichters en lezers zich van bepaalde perioden hebben gevormd en gaven (en geven soms) aanleiding tot discussies zonder welke de literatuurgeschiedschrijving misschien een gemakkelijker taak zou hebben (o.c., p. 19).

Het valt volgens Van den Akker niet te ontkennen dat versexterne uitspraken kunnen worden verbonden met de verspraktijk. Zij kunnen voor een beter begrip daarvan belangrijk zijn, al was het alleen maar doordat de versexterne poetica facetten van de poëzieconceptie aan het licht brengt, die in het poëtisch oeuvre niet of slechts impliciet aan de orde komen. Al is het natuurlijk niet zo dat mijn studie een (adequaat) instrument oplevert voor de interpretatie van Vestdijks gedichten. Wél verschaft, aldus Van den Akker, de versexterne poetica unieke, niet langs andere weg te verkrijgen gegevens, ze kan het inzicht in de wijze waarop een dichter, in dit geval Vestdijk, zijn verzen ‘maakt’, verscherpen, ze kan specifieke of algemene facetten van zijn dichterschap verhelderen (o.c., p. 44).

Ik ben het met Van den Akker eens, dat veel beschouwingen van dichters over poëzie tot doel kunnen hebben, soms in de allereerste plaats, om het klimaat voor de eigen poëtische praktijk te verbeteren (o.c., p. 27); ze zijn dan bijna op te vatten als orationes pro domo. Ook bij Vestdijk zullen we dat zien. Dit ‘pro domo’-karakter is bij de ene vorm duidelijker dan bij de andere: in de visie van Van den Akker vormen manifesten en andersoortige geschriften met een uitgespro-

ken programmatisch karakter de kritische voorbereiding, begeleiding, rechtvaardiging of verantwoording van het eigen werk: 'Poëzie ontstaat niet in een vacuüm, maar in een literair klimaat, waarin bepaalde, min of meer vastomlijnde poëtische opvattingen heersen. Dit klimaat zal echter niet iedere dichter even welgezind zijn: veelal zal hij zélf de gunstige voorwaarden voor de aanvaarding van zijn werk moeten creëren' (o.c., p. 27), al slaagt de ene dichter daar beter in dan de andere.¹⁵ Want het is zeker zo - Van den Akker wijst daar ook op (o.c., pp. 27-28) -, dat een criticus/essayist de eigenschappen van een werk altijd zal waarnemen en beoordelen tegen de achtergrond van zijn eigen literatuuropvatting, wat impliceert dat zijn eigen poetica een belangrijke rol speelt, ook al streeft hij ernaar om zijn observaties zo 'objectief' en 'controleerbaar' mogelijk te presenteren. Voor een dichter, die tevens criticus is of essays over literatuur schrijft, mag het bepaald niet uitgesloten worden geacht dat hij in zijn visie geleid wordt door zijn eigen poëtische opvattingen: hij is er misschien niet eens op uit 'objectief' te werk te gaan. In dit verband geeft Van den Akker (o.c., p. 28) een fraai citaat van Brandt Corstius: 'Een dichter die over poëzie schrijft, heeft het over zichzelf, over de wijze waarop hij als dichter bestaat; (...) (zijn) beschouwingen zijn een vorm van zijn dichterschap.' (Brandt Corstius 1968, p. 6)¹⁶ Deze woorden zullen door blijven klinken in mijn commentaren op Vestdijks geschriften.

Dit niet-objectieve wordt dikwijls versterkt, doordat over het algemeen de poetica van een twintigste-eeuwse dichter ontstaat in relatie tot, vaak in conflict met, de literair-historische of algemeen-culturele context. Juist het ontbreken van een vaste, min of meer algemeen aanvaarde literatuuropvatting leidt er volgens Van den Akker toe, 'dat de versexterne poetica zich altijd in een, al of niet uitgesproken, polemische situatie bevindt. Net zo min als poëzie ontstaan

literair-kritische (of essayistische) beschouwingen in een vacuüm: een dichter die zijn werk met succes wil introduceren of verdedigen, zal de regels van het literair-kritische spel moeten beheersen en bovendien vrienden van vijanden moeten kunnen onderscheiden.' (o.c., p. 29) En dat in de periode waarin Vestdijk zijn essays schreef, die categorieën in zeer sterke mate aanwezig waren, mag als bekend verondersteld worden. Dus: niet alleen de eigen poëzie-opvatting is bepalend voor het standpunt van de dichter-essayist, maar het standpunt impliceert bijna altijd óók een reactie op de actuele literaire situatie, waarbinnen hij als schrijver, door zijn contacten met mededichters en collega-critici, is opgenomen. Voor Vestdijk heeft dat juist in het begin van zijn literaire carrière zeer sterk gegolden, zoals we nog zullen zien.

Men dient een onderscheid te maken ín, in elk geval aandacht te schenken áán de verschillen in status van het gebruikte materiaal. Van den Akker (o.c., p. 19) vermeldt in dit verband de werkwijze van de eerdergenoemde Goth, die de poetica van Rilke vergelijkt met die van Valéry op basis van ongelijksoortige documenten; Rilkes opvattingen baseert zij op grond van diens uitgebreide correspondentie, in het geval van Valéry gaat zij uit van diens essays. Hiermee wil hij niet gezegd hebben dat een vergelijking om deze reden überhaupt onmogelijk is, maar wél dat de ongelijksoortige status van het materiaal, in dit geval particulier versus openbaar, de onderzoeker tot principiële voorzichtigheid moet manen. In navolging van Van den Akker (o.c., pp. 19-24) zal ik proberen een zekere ordening aan te brengen in het materiaal, dat voor een onderzoek naar de versexterne poetica ter beschikking staat (of kan staan).

In zijn visie nemen *essays* een aparte plaats in: 'het programmatisch karakter is vaak minder (dan in manifesten bijvoorbeeld) nadrukkelijk aanwezig, terwijl anderzijds de

mate van kritische bezinning groter genoemd mag worden dan bij de dag- en weekbladkritiek. (...). Ook voorwoorden, inleidingen of verantwoordingen die poëtische uitspraken bevatten, zouden hier een plaats kunnen krijgen.’ (o.c., p. 21)

Volgens Van den Akker zal het onderzoek naar de versexterne poetica van een dichter voor een belangrijk deel gegrond zijn op diens *kritieken*. De status van die kritieken acht hij echter niet zonder problemen: ‘Alleen al de vraag naar de mate van reflectie is niet zonder moeite te beantwoorden. (...). De aard van de opmerkingen kan afhankelijk zijn van het publiek, waarvoor de kritiek is bestemd.’ (o.c., pp. 21-22) En ook het medium, waarin de kritiek is gepubliceerd, kan een rol spelen. Soms levert een vergelijking van kritieken van een en dezelfde auteur evenveel tegenspraak als overeenstemming op. Moet men dan concluderen tot een incoherente poetica? Dat hoeft niet. Het is heel wel mogelijk, aldus Van den Akker (o.c., p. 22), dat de dichter/criticus op het ene moment al niet meer precies weet hoe hij een half jaar geleden een zelfde of soortgelijke opvatting heeft geformuleerd en nog onwaarschijnlijker is het dat hij bij iedere te schrijven kritiek zijn kritisch oeuvre tot op dat moment paraat of tot zijn beschikking heeft.

Omdat in mijn geval ook Vestdijks *correspondentie* ter sprake komt, enkele woorden daarover. De vorige categorieën hebben in de ogen van Van den Akker (o.c., pp. 22-23) met elkaar gemeen, dat het om teksten gaat, die geschreven zijn met het oog op publicatie. Anders ligt dat, over het algemeen tenminste, bij de correspondentie van een dichter: ‘... deze dient een persoonlijker (en vaak ook beperkter) doel en zal in eerste instantie niet bestemd zijn om openbaar te worden gemaakt.’ (o.c., p. 23) Dit impliceert volgens hem dat er bij brieven gesproken kan worden van een grotere contextafhankelijkheid. Een kritiek of een essay richt zich immers op een tot op zekere hoogte anonieme groep, terwijl de cor-

respondentie veel afhankelijker is van de persoon tot wie zij zich richt: ‘Worden er in de brieven poëtische uitspraken gedaan,’ zo zegt hij, ‘dan kan het van belang zijn om te weten hoe de verhouding tussen schrijver en ontvanger is.’ (o.c., p. 23) Van belang is het zeker, zoals nog zal blijken, in de briefwisseling van Vestdijk en Ter Braak. Van den Akker acht een voordeel van het briefkarakter dat de opvattingen er met een grotere directheid worden uitgesproken: ‘De dichter kent de persoon tot wie hij zich richt, en in sommige gevallen ook diens poetica, en hoeft minder rekening te houden met voorkennis of vooroordelen van een publiek. De correspondentie kan aldus soms moeilijk interpreteerbare passages uit het kritisch werk verduidelijken. (...) Bovendien kan de correspondentie informatie verschaffen die de gepubliceerde teksten niet geven, bijvoorbeeld omdat de dichter zijn kaarten minder graag op tafel legt voor een groot publiek dan voor een collega-dichter.’ (o.c., p. 23)

Maar voorzichtigheid blijft geboden in het gebruik van dit materiaal: ‘...grotere directheid werkt soms een onduidelijke, minder overdachte formulering in de hand, zodat de coherentie in de denkbeelden kleiner is (of lijkt) dan in essay of kritiek.’ (o.c., p. 23) Terecht voegt Van den Akker hieraan nog toe dat ook de waarde die aan de *extra* informatie uit de correspondentie gehecht mag worden, niet boven twijfel verheven is: ‘...brieven zijn niet betrouwbaarder dan gepubliceerde teksten en kunnen evengoed een poetische “politiek” dienen, met alle vertekende en misleidende aspecten die daarbij horen. Bovendien speelt het toeval hier een, soms grote, rol: wanneer er bijvoorbeeld slechts één brief uit een bepaalde periode bewaard is gebleven, kan men zich afvragen hoeveel gewicht er aan een daarin gedane uitspraak mag worden gehecht.’ (o.c., p. 23)

Als laatste restcategorie zou men met Van den Akker *overige documenten* kunnen onderscheiden. Hierin krijgen van

hem *lezingen* en *interviews* een plaats, waarbij hij opmerkt, dat meer dan in voorgaande gevallen hier de betrouwbaarheid van de uitspraken in het geding is; bij een interview zelfs in dubbel opzicht: niet alleen heeft de vragensteller een sturende invloed op de poëtische uitspraken van een dichter, ook de weergave op schrift kan door selectie en montage een onjuiste voorstelling geven. Bij lezingen doen zich soortgelijke problemen voor.

Ook *manuscripten* kunnen in deze categorie ondergebracht worden. In mijn geval, ik heb het al gezegd, is er op dit punt in de nalatenschap van Vestdijk nogal wat bewaard gebleven aan ‘voorstudies’ van zijn vroege essays over Dickinson en Robinson, die poëticaal buitengewoon interessant materiaal bevatten. Toch is veel daaruit, om redenen die ik ter bestemder plaatse zal trachten toe te lichten, niet in de definitieve teksten terechtgekomen. Dat materiaal biedt dus om zo te zeggen ‘secundaire’ informatie, extra informatie en wordt dáárom ook besproken, nádat de definitieve teksten aan de orde zijn geweest.

Na dit alles zal het duidelijk zijn, dat ik hier geen volledige, thematisch of chronologisch gerangschikte verzameling presenteer van *alle* poëtische uitspraken, die Vestdijk gedaan heeft. Noodzakelijkerwijs zal ik mij beperken tot de voor Vestdijks poetica uit het onderzoek wezenlijk gebleken aspecten: de nadruk zal liggen op veelvuldig in de diverse teksten terugkerende elementen, die gezien hun frequentie en accentuering de kern uitmaken van Vestdijks opvattingen inzake poëzie. Om eerder in deze inleiding gegeven redenen houd ik mij bezig met een beperkt gedeelte van Vestdijks kritisch oeuvre. Inzake Vestdijks poetica kan mijn studie door de afbakening in de tijd als een aanvulling óp en een precisering ván Oversteegens stuk over Vestdijk in zijn *Vorm of Vent* beschouwd worden. Nogmaals: bestudering van Vestdijks beschouwend werk laat zien dat hij zich in de jaren tussen 1932

en 1943 opvallend uitvoerig en principieel over poëtische kwesties heeft uitgelaten. Dit houdt niet in, dat ik geen gebruik zal maken van citaten uit de periode vóór 1932 of ná 1943: voor zover zij te maken hebben met door mij besproken kwesties, zal ik ze wel degelijk in mijn betoog verwerken. Mijn doelstelling is in de eerste plaats *descriptief-interpretatief* van aard: het gaat mij erom de *betekenis*, in de meest ruime zin van het woord, van Vestdijks uitspraken over poëzie te achterhalen.

Eindnoten:

- 15 Vestdijk heeft, ondanks zijn vele essays en kritieken over poëzie, dat gunstige klimaat eigenlijk nooit kunnen bewerkstelligen. Het hem eenmaal opgeplakte etiket van 'koud, gevoelloos, cerebraal dichter' is hij in elk geval tijdens zijn leven nooit meer kwijtgeraakt (cf. Van der Paardt 1984 en Wadman/Wynia 1984). De uitgave van zijn *Verzamelde Gedichten* en *Nagelaten Gedichten* heeft er op zijn minst toe bijgedragen, dat het beeld genuanceerder is geworden. Cf. Van Deel 1986, p. 85: 'De cerebrale Vestdijk moet naar het rijk der misverstanden verwezen worden.'
- 16 Cf. ook Eliot 1979, p. 26: 'I believe that the critical writings of poets, of which in the past there have been some very distinguished examples, owe a great deal of their interest to the fact that the poet, at the back of his mind, if not as his ostensible purpose, is always trying to defend the kind of poetry he is writing, or to formulate the kind that he wants to write. (...). He is not so much a judge as an advocate.'